

□ *Firuz Fevzi*

KABİL DEVLET ÜNİVERSİTESİ

AFGANİSTAN'DA TÜRK DİLİ VE EĞİTİMİ

TURKISH LANGUAGE OF EDUCATION IN AFGHANISTAN

Eski bir Türk yurdu olan ve ünlü şair Muhammed İkbâl'in ifadesiyle "Asya'nın kalbi" tanımlamasıyla bilinen bugünkü Afganistan toprakları, eski çağlardan itibaren önemli ticaret, aynı zamanda istila güzergâhları üzerinde kurulmuş olmasıyla pek çok kavmin birbirine karışıp birbirinin içinde eridiği bir alan hâline gelmiştir (Yılmaz 2005). Türkistan'ın güneyinde, dağlık ve içine girilmesi zor bir alan olmasından dolayı Asya'nın İsviçre'si olarak da anılan ülke; batısında İran, kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, kuzeydoğusunda Çin, doğu ve güneyinde Pakistan ile sınırlıdır. Bütün bu özellikleri ile söz konusu coğrafya, labirent niteliğinde değerli bir köprü vazifesi görmektedir. Bu labirent içerisinde Büyük İskender'den Cengiz Han'a, Zaireddin Babür Şah'tan Nadir Şah'a kadar Hindistan'ın cazip büyümesine kapılan ordular, Hint ovalarına hep sarp dağlardan geçerek ulaşmışlardır. İran-Turan mücadelesinin hafızası burada saklıdır. Türk medeniyeti buradan Hindistan'a yol bulduysa, Zerdüştlük de bu topraklarda doğdu ve Buda, Yunan efsaneleriyle burada çarpıştı (Albayrak 2004). Batıdan gelen istilacıların hâkimiyetleri etkisini kaybettikten sonra Afganistan devamlı olarak kuzeyden gelen kavimlerin akınlarına maruz kalmıştır. Miladın başlarından itibaren artık Türkler bu coğrafyada boy göstermeye başlamışlar; M.S. 50'den M.S. 125'e kadar İskitler ve ardından 480'e kadar Kuşanlar Afganistan'ı hâkimiyetleri altında bulundurmışlardır (Hayri 2007). Sonrasında Ak Hun İmparatorluğuna bağlı olan Halaç Türkleri bu bölgeye hâkim olmuşlardır. Halaç Türklerinden sonra ise Gazneliler Devleti kurulmuş, Sultan Mahmut döneminde Türk-İslam nüfusu Hindistan topraklarına kadar yayılmıştır.

Gaznelilerden sonra büyük Selçukiler bölgede hüküm sürerler. Sırasıyla Gurlular, Harzemşahlar 1220'den sonra Moğollar, bugünkü Afganistan topraklarını istila edip bir buçuk asra yakın bir süre boyunca ülkeye hâkim olurlar. Moğol hâkimiyeti, o zamana kadar bilhassa kuzey Afganistan'da yerleşip yurt tutmuş olan bazı Türk boylarını batıya, Anadolu'ya doğru göç etmek mecburiyetinde

birakmıştır (Gökdağ 2002). Büyük Timur Devleti ve Babür Şah Devletleri uzun yıllar bu topraklara hâkim olmuş, çok değerli eserler bırakmıştır. Bugün bu iki büyük Türk sultanından kalan ve Afganistan'ın Herat, Kabil, Balh, Maymana, Seripul, Kunduz, Tahar vilayetlerinde saklanan pek çok tarihî eser mevcuttur. 18. yüzyılda Babür Devleti bölgede gücünü kaybedince, bölgeyi Türkmen Türkü olan Nadir Avşar yönetmeye başlar. 1747 yılından sonra Britanya ve Çarlık Rusya'sının anlaşması sonucu Afganistan Devleti kurulur ve Afganlar yönetime getirilir. Türk beylikleri 1919 yılına kadar burada bağımsız olarak varlığını sürdürür. Yukarıda sayılan Türk devletleriyle ilgili olarak bugün Afganistan'ın her şehrinde kültür ve sanat eserleri bulunmaktadır. Şair ve edebiyatçılarımız Ali Şir Nevai döneminden itibaren günümüze kadar şiirlerinde *vatan sevgisi, aşk, tabiat, ahlak birlik ve beraberlik* duygularını dille getirmişlerdir. Bu zaman zarfında hâkimiyeti elinde bulunduran Türk devletleri burada yaşayan tüm etnik grupları kendi kültürel değerleriyle birlikte, onların da hiçbir kültürel değerlerine müdahale etmeden huzur ve barış içerisinde onları yönetmeyi başarmışlardır.

Günümüzde Afganistan, çok farklı kabilelerin, aşiretlerin ve birçok etnik grubun yoğun olarak yaşadığı bir coğrafyadır. Afganistan'da gruplar arasındaki kültürel farklılıklardan dolayı bugün birlik, beraberlik ve millî şuur maalesef oluşamamıştır. Bunun sebebi olarak ise dış güçlerin çıkarlarına dayanan ve 30 yıldan fazla süren savaş, savaşın getirmiş olduğu fakirlik, bununla birlikte Afganistan halkına dayatılmak istenen cehalet, halkın arasına sokulan dinsel çekişmeler gösterilebilir. Afganistan Devleti Peştunlar tarafından kurulduğu için Peştunlar kendi dil politikalarını diğer etnik gruplar üzerinde uygulamak için büyük çaba sarf etmişlerdir. 1965 Afganistan Anayasası Peştu dilini birinci ve resmî dil olarak kabul etmiş, ikinci resmi dil olarak da Farsça (Derice) kabul edilmiştir. Fakat Peştu dili Farsçanın önüne geçememiştir, sadece remi olarak kanunda kalmıştır. Bugün tüm devlet kurumlarında, eğitimde, gündelik yaşamda ortak dil olarak Farsça kullanılmaktadır.

Afganistan Türkleri dillerini sözlü olarak muhafıza etmişlerdir. Özbek aydınlarının girişimiyle 1963 yılında Afganistan Milli Radyosunda haftada 2 saat boyunca Özbekçe programların yayınlanmasına izin verilmiştir. 1978 yılında ise bölgedeki Özbeklere kendi dillerinde birkaç dergi ve gazete çıkarabilmeleri için gerekli izin tanınmıştır. 1985 yılında Kabil Devlet Üniversitesi'nde Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü açılmıştır. Bu tarihten itibaren Afganistan Türklerinin yoğun olarak yaşadığı bölge de, Kuzey Afganistan/Güney Türkistan olarak anılmaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda ilkökul seviyesinde Özbekçe ve Türkmençe öğretilmeye başlanmıştır. 1992 yılından sonra Afganistan Türkleri Güney Türkistan'da birleşerek örnek devlet kurmuşlar ve her alanda büyük yatırımlar gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Türkçeye yönelik olarak Özbekçe ve Türkmençe öğretim veren okulların sayısı artmış ve Özbek aydınları, şairleri kendi dillerinde kitap, dergi, gazete çıkarmaya başlamışlar, dolayısıyla basın-yayın özgürlüğüne de kavuşmuşlardır. Bu dönemlerden itibaren Türk kültürüne, Türk tarihine dair araştırmalar da hız kazanmış, hatta bazı tarihî eserler restore edilerek koruma altına alınmıştır. Dolayısıyla Güney Türkistan bölgesi her alanda gelişmelere şahit olmuştur. Ancak komşu Özbekistan ve Türkmenistan ile iyi ilişkiler kurulmasına rağmen Taliban örgütü çeşitli kesimlerce desteklenerek Güney Türkistan'a hâkim kılınmıştır. 1997 yılından 2001 yılına kadar Güney Türkistan bölgesi karanlık günler yaşatan olaylarla tarihe geçmiştir. Taliban örgütü okulları ve kütüphaneleri kapatmış, kız çocuklarının okumalarını yasaklamıştır. ABD'nin Afganistan'a 2001 yılında askeri müdahalesiyle Taliban örgütü Güney Türkistan'dan çekilmiştir. 4 Ocak 2006 tarihli Yeni Afganistan Anayasasının 19. maddesinde Özbekçe ve Türkmençe üçüncü resmi dil olarak kabul edilmiştir."

Afganistan'da Türk boylarının varlığının eskiden beri bilinmesine rağmen Türkologlar ancak son yıllarda bu Türk boylarının dilleri üzerinde araştırmalar yapmaya başlamışlardır (Eren 1958). Konuyla ilgili olarak bazı batılı Türkologların çalışmaları ise şöyledir: İsveçli Türkolog Gunnar Jarring *Uzbek Texts from Afghan Turkestan* (Lund-Leipzig 1938) ve Karl Menges'in ilgili eserleri.

Afganistan'da Türkiye Türkçesinin Öğretimi

Afganistan'ın modern eğitim-öğretim sistemiyle tanışmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük katkısı vardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk, Türk bilim adamlarını Afganistan'a göndermiş ve Afgan millî eğitiminde uzun yıllar çalışan bu bilim adamları modern Afgan eğitim sistemini kurmuşlardır. 1923'ten 1960'a kadar, buraya gönderilen Türk bilim adamları Afganistan devlet kurumları bünyesinde çok değerli eserler vermişlerdir. Afgan milli eğitiminde müsteşar olarak çalışan Prof. Dr. Hasan Vasfi Mentaş, Prof. Dr. Emin Ali Çavlı, Prof. Dr. İsmail Hikmet Ertaylan, Prof. Dr. Ethem Menemencioglu vd. (Dağpınar 1976) gibi isimler, hem eğitim seviyesinin yükselmesine hem de Kabil Devlet Üniversitesine değişik bölümlerde derslerin açılmasına katkı sağlamışlar, çeşitli konularda dersler vermişlerdir.

Afgan Kralı Emanullah Han, Türkiye ziyaretinde Atatürk'ten Afganistan'ın modernleşmesi için yardım talep etmiş ve Atatürk bu isteği kabul ederek özel doktoru olan Prof. Dr. Kamil Rıfki Urga beraberinde bir sağlık heyetini Afganistan'a göndermiş ve Dr. Kamil Bey Kabil Üniversitesinde ilk tıp fakültesini kurmuştur. Kendisi de aynı zamanda fakülte dekanlığı görevini üstlenmiştir. Dr. Kamil Bey, Afgan kralının aile doktorluğunu da yapmıştır. 17 yıl boyunca Kabil'de hizmet etmiş olan Dr. Kamil Bey'i Afgan kralı ve Afgan halkı değerli çalışmalarından dolayı çok sevmişler ve adını bir sanatoryuma vermişlerdir. Dr. Kamil Bey, Tıp Fakültesinde çalıştığı yıllarda birçok tıbbi laboratuvar ile sağlık ocağının açılmasına da öncülük etmiştir. Dr. Kamil Bey, 1944'de Afganistan'dan ayrıldığında, fakülte yönetimi onun adını ebedileştirmek için Tıp Fakültesinin kavşağında kendisine yakışır bir anıt yaptırmıştır.

Cumhuriyet döneminin ünlü yazarlarından Memduh Şevket Esendal, 1932 yılında Afganistan'da Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Ünlü Türkolog Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın da Afganistan'da değerli çalışmaları vardır. Ayrıca askerî sahada Afgan ordusunun temelini kuran yine Türk ordusu olmuştur. Atatürk döneminde gönüllü olarak bölgeye giden Türk subayları, Afgan ordusunu eğitmiştir ve bugün dahi askeri alanda Türkçe terimler kullanılmaktadır. Örneğin *asker, ordu, koğuş, kışla, karakol, nizamiye, karavana* vb. 2002 yılında ISAF komutanlığını Türkiye devralmış, General Hâkim Zorlu Paşa'nın önerisi ve Afganistan Cumhurbaşkanı Hamit Karzai'nin oluruyla Kabil Devlet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde Türkoloji bölümü açılmıştır. Afganistan Yüksek Eğitim Bakanı ve dönemin Türkiye Cumhuriyeti Kabil Büyükelçisi Müfit Özdeş, Kabil Devlet Üniversitesi Rektörü ve Özbek aydınlarının yanı sıra çok sayıda öğretim üyesi ve öğrenci velileri de açılış törenine katılmıştır. Türkiye'nin Afganistan'da Türk diline yönelik en büyük eğitim projesi olan Türkoloji Bölümü, 2002-2003 eğitim ve öğretim yılında Afganistan'da yaşayan her etnik gruptan öğrenci almaya başlamıştır. Edebiyat Fakültesinin birinci katında dersliklerin yetersiz olması dolayısıyla 2 derslik Dekanlık tarafından Türkoloji Bölümüne verilmiştir. Daha sonrasında Büyükelçi Müfit Özdeş, Bölümü sık sık ziyaret ederek her türlü konuyla yakından ilgilenmiş, derslik sayısını dörde çıkarmıştır. Bir sınıfı da kütüphane yaparak, Elçilik Kütüphanesinden kitap bağışında bulunmuştur. Daha sonraki yıllarda Türkiye'den Türk dili ve edebiyatı ile ilgili kitapların gönderilmesi de talep edilmiştir. Şu anda TİKA, Türkoloji Bölümü için yeni bir bina inşa ettirmiş, bu bina tam

donanımlı olarak 2011-2012 yılında eğitim ve öğretime başlamıştır. Bu binada Yunus Emre Kültür Merkezinin de açılması düşünülmektedir.

Kabil Devlet Üniversitesi ile Gazi Üniversitesi arasında protokol imzalanarak bölümün öğretim elemanlarının ve öğrencilerinin Türkiye'ye kısa dönemlik staj programı için gönderilmesine karar verilmiştir. Afganistan'da yaşayan Türk halklarının lehçelerini de Türkoloji bölümündeki eğitim-öğretime dâhil etmek için gerekli çalışmalar devam etmektedir. Türkoloji bölümünün Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümüne dönüştürülmesi, özellikle Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız ve Uygur Lehçelerinin korunumu açısından önem arz etmektedir. Ancak Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan elçiliklerinden bu konuda olumlu yanıt gelmemiştir. Bölüm başlangıçta Türkiye'den bir dönemliğine gönderilen 2 öğretim elemanı ile Özbek dili ve edebiyatından iki yerel hocayla faaliyete geçmiş, sonraları TİKA, Bölüme her türlü desteği sağlamış, öğretim elemanlarının sayısını artırmak için Türkiye'den Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinden mezun olanları da bölüme almıştır. 2011 yılında TİKA Türkoloji bölümünü Yunus Emre Enstitüsü'ne devretmiştir. Bölümde şu an için Türkiye'den görevlendirilen 4 öğretim elemanı ile altı yerel okutman görev almaktadır. Yunus Emre Türk Kültür Merkezi'nin de burada açılması, hem kültürel anlamda hem dil alanında pek çok fayda sağlayacak ve bu sayede Türkoloji bölümünün de desteğiyle Türk kültürünün ve dilinin Afganistan 'da daha çok tanınması sağlanacaktır. Bu sayede iki ülke arasında hem kültürel hem de ticari bakımından büyük gelişmeler ortaya çıkacaktır. İSAF bünyesinde görev alan Türk askerleri, Kabil'de kurmuş oldukları Radyo Türkiye'nin de desteğiyle, Türkiye'nin milli bayramları olan 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Spor ve Gençlik Bayramı, 30 Ağustos Zafer, Bayramı, 29 Ekim Cumhuriyet bayramı gibi resmi bayramları Türkoloji bölümü bahçesinde, Türkiye'de olduğu gibi aynı coşkuyla kutlamaktadırlar. Türkoloji öğrencileri TİKA'nın desteğiyle Türkiye'ye kültür gezisi ve yaz staj programlarına iştirak etmektedirler. 2004 yılında Afganistan'da koordinatörlük açan TİKA, Afganistan'ın çeşitli il ve ilçelerine 47 okul yaptırmıştır ve bu okullarda yedi bin öğrenci okumaktadır. Ayrıca TİKA, Kabil Devlet Üniversitesi yerleşkesinde spor kompleksi de inşa ettirmiştir. Bu kompleks içerisinde bölüm öğrencileri başka bölümlerle birlikte sportif faaliyetlerde de bulunmaktadır.

Afganistan Çağ Eğitim Kurumları tarafından Güney Türkistan'da 1995 yılında Afgan-Türk okulları açılmıştır. Ancak bu okullar Taliban döneminde kapatılmıştır, 2001 yılında tekrar açılmıştır. Günümüzde iki kız lisesi, 6 erkek lisesi, 2 de ilkokul olmak üzere toplam 10 okulda, yılda altı bin beş yüz öğrenci Türkiye Türkçesini öğrenmektedir. Ayrıca Afgan-Türk okullarına bağlı olan dershanelerde yüzlerce Afgan gencine temel seviyede Türkçe dersi de verilmektedir. Türk okuluna yılda bir kez 120 öğrenci alınmaktadır; fakat başvuru sayısı dört binden fazladır. Afgan yöneticiler ve halk, Türk okullarının sayısının çoğalmasını talep etmektedirler. Afganistan'da Amerikan, Fransız ve Alman okulları da mevcuttur; ama Türk okulları bunlar arasında en çok ilgi görenleridir.

Sonuç ve Öneriler:

Afganistan-Türkiye ilişkileri geçmişte olduğu kadar bugün de aynı canlılık ve hızla devam etmektedir. Afganistan halkı savaş ve siyasî sorunlar yüzünden uzun yıllar barışa hasret kalmış bir toplum olarak sürekli dünyanın gündemindedir. Savaşta bütün devlet kurumları zarar görmüş; ancak en çok zarara eğitim ve öğretim faaliyetleri maruz kalmıştır. Atatürk'ün desteğiyle modernleşmeye çalışılmış; fakat yıllar sonra savaş dolayısıyla bu modernleşmenin izleri tamamen silinmiştir. Türkiye'nin Afganistan'a en büyük desteği eğitim ve sağlık alanındadır. Binlerce sivil ve askeri öğrencinin Afganistan'da eğitilmesi, yine yüzlerce sivil ve askeri öğrencinin Türkiye'de öğretim imkânlarına kavuşması, TİKA

vasıtasıyla mümkün olmaktadır. Afganistan'ın yeniden yapılandırılması yönündeki çalışmalar sürmektedir. Türkoloji bölümlerinin sadece başkent Kabil'le sınırlı kalmaması, Kuzey Afganistan (Güney Türkistan) bölgesindeki üniversitelerde de bu bölümlerin açılması oldukça önemlidir. Zira ilgili bölgelerde sekiz milyona yakın Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız ve Uygur yaşamaktadır ve bu insanlar eğitim ve öğretimden son derece mahrumdur. Bu Türk halkları dil ve edebiyatlarını sözlü olarak yaşamakta, ancak akademik bir çalışmaya iştirak edememekte ve kendi dillerinde eğitim alamamaktadırlar. Bu bakımdan gelecekte sözlü edebiyatlarını da unutabilirler. Bugün Afganistan'da eğitim ve öğretim iki resmi dilde, Farsça (Derica) ve Peştuncada gerçekleşmektedir. Afganistan Türkleri, eğitim ve öğretim elemanı sayısının yetersiz oluşu ve ders kitaplarının azlığı dolayısıyla okullarda kendi dillerinde eğitim alamamakta, kendi dillerinde eğitim-öğretim imkânı bulsalar dahi pek çok yasakla karşılaşmaktadırlar. Ancak bu sahada Türkiye'den gelecek destekle engellemeler bir dereceye kadar ortadan kaldırılabilmektedir. Bu hususta, Türk-Afgan ilişkileri mümkün olduğunca canlı tutulmalı ve Afganistan'a başta eğitim-öğretim faaliyetleri olmak üzere çeşitli konularda destekler sunulmalıdır.

Kaynaklar

Albayrak, R. (2004). *Afganistan Türkleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Eren, H. (1958). Afganistan'da Türkler ve Türk Dili. *Türk Dili Dergisi*. Ankara: TDK. C. 7, S. 73-84, s. 10-12.

Gökdağ, B. A. (2002). *Afganistan'da Türklük ve Hazaralar*. Ankara: TÜDEV.

Hayri, A. (2007). *Afganistan'da Türkçe Eğitimin Tarihi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Dağpınar, M. A. F. (1976). Afganistan'da Mülkiye. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*. S. 6, s. 10.

Yılmaz, A. (2005). *Afganistan'da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta.